

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE

Prof. Dr. Zeki ARIKAN

Değerli meslektaşlarım,

Öncelikle bana burada sözleşme fırsatı veren Uludağ Üniversitesi Rektörlüğüne ve değerli meslektaşım Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'na teşekkürlerimi sunarım. Amacım burada zaten sizin bildiğiniz konuları yinelemek, aktarmak değildir. Belirli bir konu üzerinde düşüncelerimi dile getirmektir. Öncelikle şunu belirteyim: Türk Devrim Tarihi dersleri bugün her üniversitede bir öğretim üyesine bağlı olmaktan kurtulmuştur. Bizim öğrenciliğimizde sözcüleri Prof. Ömer Lütfi Barkan bütün İstanbul Üniversitesi'nin devrim tarihi derslerini yüklenmişti. Sınavlar da bir kompozisyonla sınırlıydı. YÖK'ten sonra bu derslerin saatleri arttırıldı. Yeni kadrolar ihdas edildi. Bir ara bu dersler dört yıla yayıldı. Elbette bunun öğrenci üzerinde bıktırıcı bir etki yaptığı görüldü. Nitekim daha sonra bu saatler azaltıldı. Her üniversitede rektörlüğe bağlı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersleri bölümü açıldı. Enstitülerin sayısı arttırıldı. Bu arada konuyla ilgili bir çok kitap yazıldıysa da bunları aynı kefeye koymaya olanak yoktur. Kimi öğretim üyeleri kendilerinin sözde resmi tarihe bağlı olmadıklarını kanıtlamak için insanı şaşırtacak devrim tarihine ters görüş ve düşünceler ileri sürdüler. Acaba resmi tarih yalan mı yazıyordu? Bu sormak ve bu sorunun yanıtını almak gereğini bile duymadılar. Yazılan kitaplar içinde Prof. Ergün Aybars'ın Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile Prof. Şerafettin Turan'ın Türk Devrim Tarihi başlıklı kitaplarının önemine özellikle işaret etmek gerekir. Yalnız Aybars'ın kitabının ikinci cildi henüz yazılmamıştır. Bu çerçeveyi çizdikten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Dünya Savaşı sonunda dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı içinde üzerinde kurulduğunu belirtmek gerekir. XIX. Yüzyılda sömürgecilik hızla gelişmiş, büyük devletler arasında büyük bir rekabet ve hızlı bir silahlanma yarışı başlamıştı. Bununla birlikte Avrupa devletleri arasında 1870-71'den 1914'e kadar barış az çok korunabildi. 1914'te patlak veren savaşta milyonlarca insan silah altına alındı. Teknolojinin geliştirdiği silahlar savaş alanlarına sokuldu. Tank ilk kez bu savaşta kullanılmıştır. Savaş milyonlarca insanın ölümüne, aç ve sefil kalmasına yol açtı. 1917 İhtilali ile çarlık devrildi. Savaşın sonra toplanan Paris Konferansı adil bir barış kuramadı. Çünkü galip devletler adil bir barıştan çok kendi çıkarlarını ön planda tuttular. Bu yüzdendir ki insanlık çok geçmeden kendini daha

büyük bir savaşın içinde buldu. Savaş sonunda imparatorluklar dağıldı, yeni ulusal devletler kuruldu.

İmparatorluktan Cumhuriyete geçişte temel değişikliğin İslami bir imparatorluktan milli bir Türk devletine, bir ortaçağ teokrasısından anayasalı bir cumhuriyete, bürokratik bir feodalizmden modern bir kapitalist ekonomiye geçiş süreci olduğu öteden beri vurgulanmış ve dile getirilmiştir. Bunun toptan bir uygarlık değişimi olduğuna şüphe yoktur. Yani Doğu uygarlığından Batı uygarlığına bütün olarak geçişi anlatmaktadır. Bu bakımdan öncelikle Doğu uygarlığı nedir, Batı uygarlığı nedir? Sorularını açıklamaya çalışalım. Batı insanın kendi varlığı ve yaşamı üzerine özel bir düşünceye sahip olmasıdır. Batı uygarlığı bu anlamda her zaman var olmamış, zamanla yavaş yavaş oluşmuştur. Onu besleyen kaynaklar ise çeşitli yollardan gelmiştir. Batı uygarlığının kendinden önce gelip geçmiş uygarlıkların bir birleşimi olduğu yolundaki tarihsel görüş yaygınlık kazanmıştır. Çağdaş Batı uygarlığının temeli Dekart'ın "*Düşünüyorum o halde varım*" sözü üstüne yükselmiştir. Dekart'ın önce insanlık ortaçağ kalıpları içinde inanmakla yetinmiştir. Ancak ondan önce insanlık, Hümanizma, Renaissance ve Reform gibi büyük tarihsel dönemeçlerden geçmiştir.

Hümanizmanın temelinde *insan* sorunsalı yatar. Bu, insanı arayan, insanın özü ile bu dünyadaki yerinin ne olduğunu araştıran antikçağ felsefesine dönüşür. Antik kaynaklara karşı canlı bir ilginin doğuşu, bu kaynakların bir bütün halinde ortaya konulup değerlendirilmesi hümanizmanın özünü oluşturmaktadır. Bunlar daha çok filolojik nitelikte çalışmalardır. Ancak bu çalışmalar "Dünden Bağımsız Bir Kültür Kurmak, İnsan ve Dünya" ile ilgili bir felsefe yaratmak etrafında yoğunlaşıyordu. Böylece Renaissance, ilk olarak benliğini bulmuş, kişiliği yoktur. Onun alinyazısını kilise belirlemektedir. Kilise içinde herkesin statik yapı içinde belli bir yeri vardır. İnsanı içinde doğmuş olduğu sosyal bölüm çevresinde kalır, kalması gerekir. Çünkü bunu Tanrı istemiştir. Bu bakımdan "Ben neyim? Ne olacağım"? Diye sormaz. İşte Renaissance insanı bütün canlılığı ile ortaya koyan bir birey olarak algılamıştır. Bu yüzden Renaissance bireyler çağıdır, bireyciliğin doğduğu çağdır. Renaissance aynı zamanda ulusu yaratan bir dönem olmuştur.

Doğu'nun uygarlık anlayışı Batı'ninkinden büsbütün ayrıdır. Batı'nın uygarlık anlayışı laik olduğu halde Doğu'nunki din damgası taşır. Doğu doğa olaylarını dinsel nedenlere bağlayarak açıklama yolunu tutmuştur. Toplumsal olaylarda akıl ve mantık yerine mistik bir anlayışla değerlendirmek yolu tutulmuştur. Bu bakımdan Doğu uygarlığı, Batı uygarlığı'nın yerleşmiş olduğu bütün alanlarda gelişmemiştir. Kimi düşünürlere göre Doğu'da uygarlık her şeyden önce ruhsal bir karakter taşır. Bu dünyada mutluluğu düşünmek ve aramak boş bir hayalden başka bir şey değildir. Batı uy-

garlığının hümanizma ve Renaissance ile kazandığı dinamizm, giderek Doğu uygarlığının zararına işlemeye başlamıştır.

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu aslında sözün tam anlamıyla bir Doğu devleti değildi. Avrupa'nın ortalarına kadar sınırları uzanıyordu. Akdeniz aracılığıyla da Batı ile bağlantısı bulunuyordu. Avrupa devletleri ile savaş dışında sürekli olarak ekonomik, ticari ve diplomatik ilişkiler içinde bulunuyordu. Batı'nın kimi teknik buluşları da Osmanlı İmparatorluğu'na sızılmaktan geri kalmamıştır. XVI. Yüzyıl Türkiye'sinin en keskin gözlemcilerinden biri olan İmparator Ferdinand'ın elçisi Busbecq bunu şöyle değerlendirmektedir:

“Dünyada hiçbir millet diğerlerinde gördüğü faydalı bir icada karşı Türkler kadar büyük bir isteklilik göstermemiştir. Mesela Türkler, büyük ve küçük toplar ve bizim diğer bir çok icadımızı derhal benimsemişlerdir. Bununla birlikte kendileri hiçbir zaman kitap basmaya ve saat kuleleri dikmeye heves etmemişlerdir”.

Bundan açıkça anlaşıldığına göre Türkler Batı'da gördükleri, kendilerini Batı karşısında üstün kılacak buluşlara pek uzak kalmadılar. Ancak bu uygarlığı doğuran zihniyetin yakalamaya ya da anlamaya yanaşmadılar.

Hasan-Âli Yücel *“Biz Avrupa'ya garba en köklü adımı XIV. Asır içinde attığımız halde el'an bocalamamızın sebebi, ortasına kadar geldiğimiz bu medeni ülkenin fikir taraflarına hiç iltifat etmemiş olmamızdır, oysa daha eski asırlarda Yunan kaynaklarını çok daha iyi bilen İslam bilginleri ve filozofları vardı. Sonra bu kaynağı arayıp tarayan çıkmaz oldu”* der. Böylece Avrupa'da büyük uyanışın başladığı çağda bu ülkeye ayak basan Türklerin buradaki düşünsel gelişmelere ne kadar ilgisiz kaldığını vurgular. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın şu değerlendirmesi üzerinde de önemle düşünmek gerekir.

“Garp dünyasını alt üst eden Rönesans hareketi ve onun hayata getirdiği imkanlar tamamen meçhulümüz kalmış ve aradaki medeniyet farkına rağmen sızabilen bazı bilgi ve keşifler de memleket içindeki hayata ve ilmi faaliyete yeni bir şey ilave etmemişlerdi”.

Türklerin Anadolu'ya ayak bastıkları tarihten beri iç içe yaşadığı Bizans'ın etkisi ise son derece olumsuz olmuştur. Prof. Suat Sinaoğlu'na göre: *.. Şu bir olgudur ki Yunanistan'ın Roma üzerinde yaptığı etkiden farklı olarak Bizans'ın kendini fethedenler üzerindeki etkisi olumsuz ve yıkıcı olmuştur. Yunan ve Roma uygarlıklarının mirasçısı olmasına rağmen, Bizans Osmanlılara eski pagan kültürünün hiçbir temel öğesini vermemiş, hatta Anadolu'nun güneyindeki Hellenizm çağı devletlerinin Araplara aktardıkları kültür öğelerinin en küçük bir parçasını bile aktarmamıştır. Sonuç olarak Bizans'ın Doğulu ruhu, doğmakta olan Osmanlı kültürünü denetim altına almış ve İslam uygarlığının klasik çağında Arapları Renaissance'ın eşğine*

kadar götürmüş olan fikir ve kültür hareketlerinin Osmanlıların becerisi ile yeniden canlanması ve ileri atılımlar yapması olanağını ortadan kaldırmıştır. Şurası kesindir ki, Selçuklu ruhu Osmanlı ruhuna oranla çok daha az Bizans, daha az Sasani'dir. Selçuklular bugün genellikle anlaşılan anlamı ile Osmanlılardan çok daha az Doğuludurlar. Osmanlı sanatı ile karşılaştırıldığında Selçuklu sanatı bunu en kesin biçimde kanıtlamaktadır. Osmanlı uygarlığının hemen Bizans'ın fethi ile değilse de fetihden pek az zaman sonra duraklamasının ve uzun yüzyıllar sürecektir olan bir gerileme dönemine girmesinin başlıca nedeni budur. İslam Skolastiği ile yeni bir güç ve dinamiklik kazanan birkaç bin yıllık Doğu ruhu, Osmanlı toplumunun henüz pek genç ve yaşam dolu vücudunu yıpratmış bir zehir etkisi yapmıştır”.

Yalnız burada Fatih'in bir istisna olarak iki uygarlık arasındaki farklı kavrayacak bir bilince ulaştığını belirtmek gerekir. Prof. Şerafettin Turan, Fatih'in son İtalya seferiyle Renaissance'ın kaynağına gitmek istediğini çeşitli konuşmalarında özellikle vurgulamıştır.

XVIII. yüzyılda kimi Osmanlı devlet adamları Batı'nın teknik ve uygarlık alanındaki ilerlemelerden yararlanmamın dine aykırı düşmeyeceği yolunda ulemeden fetva koparmayı başardılar. Matbaa fetva ile girmiştir. Ama aynı zihniyet XIX. Yüzyılın ortalarında paratonerin şeriata aykırı olduğu yolunda fetva vermektense çekinmemiştir. Bütün bunların anlamı şudur; Karal'ın anlatımına göre *“Batılı etkilerin alınmasını haklı göstermek için aklın kılavuzluğu yerine dinsel ve geleneksel örneklerin tanıklığına başvurulmuştur”*. Cumhuriyet döneminde ise şapka fetva almadan Türkiye'ye girmiştir.

1729'u izleyen yıllarda bir çok yenileşme girişimlerinde bulunulmuşsa da hepsi kanlı biçimde bastırılmıştır. Yeniliklere engel olan karanlık güçlerin, zorbaların bugün demokratik bir güç olarak algılanmalarını ve değerlendirilmelerini anlamaya olanak yoktur. III. Selim'in büyük cesaretle giriştiği köklü yenilik hareketi kanlı bir biçimde sona ermiştir. III. Selim'in tahta çıktığı sırada Fransız İhtilali patlak vermiş, ve bir yüzyıl boyunca Fransız aydınlarının savunduğu düşünceleri siyasal anlamını bulmuştur. Fransız İhtilali insan haklarına dayanan çağdaş toplumsal düzenin temellerini atmıştır. İnsan ve bu demekte yer alan kavramların karşılığı Türkçe'de yoktu. Fakat ihtilalin getirdiği düşünceler çeşitli kanallardan Türkiye'ye sızdıktan geri kalmadı. Nitekim Tanzimat Fermanı'nın bütününde bu etkilerin izlerini bulmak olanaklıdır. Yalnız ne var ki Osmanlı İmparatorluğu Batı'nın geçmekte olduğu sanayi devrimini algılamamış ve ekonomisi çökme sürecine girmişti. II. Mahmut bir kez daha devlet aygıtını modernleştirmek işine girişmenin kaçınılmaz olduğunu kavramıştır. Bu işe kendinden öncekilere göre daha bilinçli ve kararlı olarak kendini vermiştir. Bunu başarmak için de ilk olarak her yenilik hareketinin karşısına dikilen yeniçerileri yok etmiştir. Ocağın kaldırılmasının temel nedeni budur.

Tanzimat Türkiye'nin Batılılaşma, Batı uygarlığına girme tarihinin dönüm noktalarından biridir. Avrupa'nın etkisi her alanda duyulur hale gelmiştir. Bürokratik yapıda, eğitimde, taşra yönetiminde önemli adımlar atılmıştır. İmparatorluğun Avrupa vilayetlerinde yayılmakta gecikmeyen ulusçuluk akımının ve Batı ülkelerinde anayasal bir düzen kurmak için girişilen savaşımın yankıları Osmanlı devletinde büyük olmuştur. Ülkede parlamento- lu bir düzen kurma yanlısı bir akım belirmiştir. Ancak padişahın iradesi ile ilan edilen anayasa özgürlük konusunda sınırlı hatta kaypak bir güvence getiriyordu. Kaldı ki, meşrutiyetin ilan edilmesi ile kaldırılması bir olmuştur.

Tunaya'nın "İkinci Jön Türk Hareketi" dediği II. Meşrutiyet ilkinde göre "fikri ve fiili" bakımdan çok daha kuvvetli olmuştur. Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğu'nda modern gereksinimlere göre değişiklik yapmak isteyen ihtilalcilerdi. Ancak bütün Jön Türkleri ortak bir doktrin etrafında toplamaya olanak yoktur. Yine Tunaya'nın deyimine göre "*Ne kadar Jön Türk varsa o kadar ıslahat programı vardır*" denebilir. Sorun şudur: "Bu devlet nasıl kurtarılabilir?". Elbette bu soruya Batıcıların, İslamcılarının, Türkçülerin verdikleri yanıtlar farklıydı. Sözün kısası büyük ölçüde savaşlarla bunalımlarla geçen 10 yıllık II. Meşrutiyet Döneminde tartışılabilir bütün fikirler tartışılmış ve bu kısa dönem Tunaya'nın ünlü deyişiyle bir "*siyaset laboratuvarı*" işlevini görmüştür. Ancak Batıcılar telefçi ve muhafazakar kalmak zorunda kalmışlardır. İslamcılar zaman zaman milliyetçilik ve Osmanlılık arasında bocalamışlardır. Ancak İslamcılar günlük yaşamın bütün ayrıntılarına karışacak kadar bir güç kazanmışlardır. Türkçüler bağımsız bir Türk devleti sonucuna varamamışlar, kozmopolit bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğundan vazgeçememişlerdir. Kaldı ki Türkçülük akımı Turan'a kadar uzanan bir ivme kazanmıştı.

Ulusal bir devlet çözümüne ancak Kurtuluş savaşı ile ulaşıldığını biliyoruz. Şunu da işaret etmek gerekir ki; II. Meşrutiyet'in hiçbir düşünce akımı padişahsız, saltanatsız, hilafetsiz, mecellesiz bir kurtuluş programı getirememiştir. Ulusal bağımsızlık ve halk egemenliği gibi kavramların bu dönemde bir anlamı yoktur. Meşrutiyet Dönemi politikacıları da tıpkı Tanzimat Dönemi devlet adamları gibi, borçlanma ve yabancı sermaye ile kalkınmanın olanaklı olacağını düşünüyorlardı. Ulus olarak kalkınma kavramı da yoktu. Cemal Paşa askere, memura maaş verebilmek için ülkenin savaşa sokulduğunu söyler ki bunun bir gerçeği yansıttığına şüphe yoktur.

Atatürk bağımsızlık savaşını anlattığı Nutuk'ta büyük savaş sonundaki durumun bir tablosunu çizmektedir. Bu tabloda Osmanlı saltanatının, hilafetin sona ermiş olduğunu vurgulamaktadır. Tarihin verdiği kararı Atatürk, zamanından önce kavramış bulunuyordu. Bu onun sezme gücünün ne kadar ileriye dönük olduğunu açıkça göstermektedir. Atatürk'ün giriştiği işin ne kadar zor olduğunu, gerçeği görmeyenlerin onu ne kadar uğraştırdığını yalnız Nutuk değil, TBMM'nin gizli ve açığoturma kararlarının tutanakları açıkça

ortaya koymaktadır. Bir aralık, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü yapmış olan Muhittin (Birgen) bu saldırılar karşısında Mustafa Kemal'in inanılmayacak bir sabır gösterdiğini şaşkınlıkla anlatır: *"Vaziyetin ağırlığını, bütün yükünü bu hareketin reisi çekerdi. Bir kısım politikacıların daha o zamandan ona eza ve cefanın türlü türlü türünü yaptıkları görülürdü. Bu devirlerde onun göstermiş olduğu sabır, toleransı ve tahammül kuvvetini inkılap tarihlerinde hiçbir inkılapçının göstermiş olabileceğini zannetmiyorum"*. Atatürk'ün Nutuk'taki anlatımıyla yıkılıştan geriye bir avuç Türk halkı ve onun barınacağı bir toprak parçası kalmıştı. Yine onun belirttiği gibi, geriye kalan o yurdun bile paylaşılması için işgal güçleri, Yunan ve Ermeni örgütleri, Türk olmayan etnik gurupların çabaları ve son dönemlerde kendi başının çaresine bakmak zorunda kalan bir yerel yönetim yanlıları yoğun çalışmalar içine girmişlerdir. Başkent çevreleri işgalcilerden aldıkları izlenimlere dayanarak saltanatın kurtulacağına inanıyorlardı, ya da mandacılar, büyük bir devletin koltuğu altında Osmanlı saltanatı ve hilafetinin devam edeceği inancını taşıyorlardı.

Atatürk 1919 yılında ülkenin içinde bulunduğu inanılması güç koşullar altında, ulusal kurtuluş savaşına atılırken bu görevi *"bütün millete ve tarihe karış yüklendiğinin"* bilinci içinde idi. Böyle bir görev bilinci ve sorumluluğuyla ortaya atılan büyük insan her türlü teslimiyet ve manda önerilerini reddetmiş ve ulusundan aldığı güçle yurdu kurtarmıştır. 23 Nisan 1920'de temelleri atılan TBMM bir ihtilal meclisi bir kurucu meclis olarak ulusun yapısını ele alıyordu. Atatürk'ün deyimine göre *"23 Nisan Türkiye milli tarihinin başlangıcı ve yeni bir dönüm noktasıdır. Bütün bir dünyanın husumetine karşı ayaklanan Türkiye halkının TBMM'sini vücuda getirmek hususunda gösterdiği harikayı ifade eder"*. Atatürk'ün çıkış noktası koşullar ne kadar ağır olursa olsun, en büyük güçlerin ve zaferlerin temsilcisi düşmana ve onun işbirlikçilerine karşı bağımsızlığı elde etmek için başkaldırmadır. Bu başkaldırmanın yöneldiği amaç da bağımsızlığı elde etmek için başkaldırmadır. Bu başkaldırmanın yöneldiği amaç da İstiklal-i tam'dır (tam bağımsızlık). Bunun tanımını da doğrudan doğruya kendisi vermiştir. *"Tam istiklal denildiği zaman elbette siyasal, mali, ekonomik, adli, askeri, kültürel vb. her hususta tam istiklal, tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden yoksunluk, millet ve memleketin gerçek anmasıyla bütün bağımsızlığından yoksunluk demektir"*. Tam bağımsızlık anlayışından yola çıkan Atatürk, yüklenilen tarihsel görevin aynı zamanda evrensel bir içerik taşıdığını da dile getirmekten geri kalmamıştır:

"Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olmaydı belki daha kısa, daha az kanlı ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin bütün şarkın davasıdır ve bunu sona erdirinceye kadar Türkiye kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden eminim".

Milli Mücadeleye böyle bir ortamda başlandı, Lozan’da noktalandı. Lozan’da İsmet Paşanın başını çektiği Türk heyetinin kapitülasyonlar konusundaki direncinin nedenini bugün bir takım çevrelere anlatmak ne yazık ki kolay değildir.

Milli Mücadele’nin başarıyla sonuçlanması, Lozan’ın imzalanması Atatürk’ün görevinin bittiği anlamına gelmiyordu. Çünkü yeni bir mücadelenin başlaması gerekiyordu, bunun özü de bir uygarlık, bir çağdaşlaşma sorunu idi. Atatürk devrimi bütünüyle bir Türk aydınlanmasıdır. İnsana insanlığını, ulusa milliyetini öğreten Atatürk’ün kendisi olmuştur. Bu ruhlardır ki Türkiye kendi güçlerini keşfe başlamıştır. Bu duygulardır ki, artık ümmet olmanın keşmekeşliğinden sıyrılmış, ulus olmanın onuruna kavuşmuştur. Sözün kısası bir düşünürümüzün dediği gibi: Atatürk Asya’nın Rönesansıdır.

Atatürk devrimi gerçekten bir Türk aydınlanmasıdır. Temeli laiklik olan aydınlanma her ülkede ulusal bilinci de kendisiyle birlikte getirmiştir. Ulusun bütün bireylerinin ve halkının aydınlanması temel bir ilke olarak benimsenmiştir. Ulus bireylerinde dil ve tarih bilincinin uyanması ümmetçi, hanedancı bir tarih anlayışından ulusal bir tarih bilincine ulaşılması bir zihniyet değişikliğinin göstergesidir. Atatürk’ün tarihe önem vermesi geçmişte durup kalmak için değil, daha ileriye gitmek için tarihten güç almak amacıyla yöneliktir. 24 Ağustos 1925’te Kastamonu’da yaptığı konuşmada şöyle diyor:

“Beş altı sene içinde kendimizi kurtarmışsak, bu zihniyetimizdeki değişikliktedir. Artık duramayız. Ne olursa olsun ileri gideceğiz. Geriye ise hiç gidemeyiz. Çünkü ileri gitmeye mecburuz. Millet açıkça bilmelidir, medeniyet öyle bir ateştir ki ona uzak olanları yakar mahveder. Uygarlığın yeni buluşları, fennin harikaları dünyayı değişiklikten değişikliğe götürdüğü bir devirde asırlık köhne zihniyetlerle geçmişe saplanıp kalmakla varlığımızı korumak mümkün değildir”.

Atatürk, “yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların amacı Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve her yönden uygar bir toplum haline getirmektir”.Diyor ve Türk devriminin ne olduğunu tanımlıyor.

“Türk inkılabı nedir? Bu inkılap kelimesinin ilk anda gösterdiği ihtilal manasından başka daha geniş bir değişikliği anlatmaktadır. Bugünkü devletimizin şekli, yüzyıllardan beri gelen eski şekilleri ortadan kaldıran en gelişmiş bir biçim olmuştur” diyor ve ekliyor: *“Türk inkılabı yalnız Türkiye’de değil bütün cihanda gözönünde bulundurulması lazım bir yeniliktir”.* *“İdare-i maslahatçıların esesli inkılap yapamayacakları”* sözü de Türk devriminin temel bir ilkesi olarak görülmektedir. Atatürk bağınazlıktan bütünüyle kurtulmanın ancak bir kültür atılımı ile başarılacağını kavramıştır. 18. Ve 19. yüzyıllardaki yenileşme girişimlerinin ve Tanzimat’ın temel eksikliğinin ne olduğunu yakından kavramıştır. Ziya Gökalp’in medeniyet-hars ayrımındaki

yanılgıyı da görmüştür. Özgün, insanlık değerlerine yaslanan kültürün sonunda evrensel kültürle kaynaşıp bütünleşeceğini böylece çağdaş ulusal bir kültür kavramının temelde uygarlık kavramından ayrı düşünülemeyeceğini vurgulamıştır. *“Türk ulusu çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmalıdır”*. Bu sözle Türk devriminin amacı belirlenmiş, yönü çizilmiştir. Çağdaş uygarlık düzeyi ne demek? Çağdaş uygarlık düzeyi derken elbette günümüz uygarlığının en yüksek basamağı anlaşılmaktadır. Bu en yüksek basamakta da Batılı toplumlar bulunuyor. Onun için çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmanın başka adı “Batılılaşma”dır. Bu da bu günkü Batılı toplumların tutumunda olmak demektir. Bu uygarlığın, yukarıda değindiğim gibi akılcı tutumu, bu dünyaya dönük, laik bir anlayış getirmesi insanın doğaya egemen olmasını sağlamıştır. Doğanın yapısını ve düzenini bilimle kavrayıp açıklamak bu uygarlığın temelidir. Atatürk Fransız İhtilali’ni insanlığa getirdiği hürriyet fikri üzerinde önemle durur. Fakat o tarihten beri insanlığın geliştiğini söyler. *“Türk demokrasisi Fransız İhtilali’nin açtığı yolu takip etmiş, lakin kendisine has vasfı mümeyyizi ile inkişaf etmiştir... Atatürk Cumhuriyet ve Demokrasi sözcüklerini eş anlamlı olarak kullanır. Yeni Türkiye’nin demokratik bir temele dayandığını, ulusal iradenin rolünü sık sık vurgular. Özgürlük kavramına son derece önemli bir yer verir. Bu konuda 1924 yılında öğretmenlerle yaptığı bir konuşmada Fikret’in sözlerini yineler: “Cumhuriyet sizden fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür nesiller ister”*.

Atatürk en büyük desteği halktan almış ve halka karşı tam bir güven duymuştur. Onun 1 Şubat 1923 tarihinde İzmir’de yaptığı sorulu yanıtı söyleşi 7-8 saat sürmüştü. O toplantıya katılanlardan biri de o sırada İzmir’de öğretmen olarak görev yapan Hasan Âli Yücel’di. Atatürk konuştuğu Yücel düşünüyor ve onun bu enerjisi nereden aldığı sorusunu kendi kendine soruyordu. Sonunda anladı ki Atatürk bütün gücünü, bütün enerjisini halktan alıyordu. Henüz cumhuriyetin ilan edilmediği bu sırada Atatürk ileride yapmayı tasarladığı devrimlerin izleyeceği yolu da yine bu konuşmada halka hissettirmiş bulunuyordu.

Üzerinde durulması gereken önemli bir konu şudur: Atatürk devriminin düşünsel değerini hiçe indirmekte çıkarı olanlar onun eserinin geçmiş yüzyıllarda girilen reform hareketlerini yalnızca bir devamı olduğu görüşünü ileri sürmektedirler. Bu görüşün bilimsel nesnellik adına hareket ettiklerini ileri süren bilim adamlarınca da savunulduğunu görüyoruz. Devrimin önceki dönemlerin olaylarını izlediği, önceki dönemin tarihine bağlandığı şüphesiz yadsınamaz. Ancak Atatürk’ün düşüncesi ile Osmanlı yenilikçilerinin düşüncesi arasındaki farkın derinliğini anlamak gerekir. Bu farkı derce farkı değil, bir nitelik ve ruh farkıdır. Köklü bir zihniyet farkıdır. Kaynağını dinsel esaslardan alan mecelle yerine İsviçre Medeni Kanunun alınarak yeni bir hukuk düzeninin kurulması bu zihniyet değişikliğinin önemli bir göstergesidir. Hükümdarın iradesiyle açılıp kapanan bir meclisin yerine ulusal

iradeye dayanan bir meclisin kurulması da Osmanlı anlayışıyla cumhuriyetin felsefesi arasındaki farkı ortaya koymaktadır. En önemli atılımlardan biri de hiç şüphesiz yeni toplumun laik bir temel üzerine oturtulmasıdır. Türkiye’de laiklik Batı dünyasından ayrı olarak yalnız din ve dünya işleri arasında ayırım yapılması sorunu değildir. Ondan çok daha kapsamlı olarak bütün, toplum gelenek ve değerlerinin tutuculuklardan kurtarılıp çağın gereklerine göre dinamikleştiren bir akım ve gidiş sorunudur. Durum bu kadar açık olmakla birlikte, laikliğin tanımının yapılmadığı, kişinin laik olamayacağı gibi düşünceler temcit pilavı gibi her gün yinelenmektedir.

Cumhuriyetin ilanı, hilafetin ve ona bağlı kurumların kaldırılması, öğretimin birleştirilmesi, Arap harflerinin kaldırılması, ülkenin Avrupa örneklerine uygun bir çok toplumsal ve kültürel kurumlarla donatılması, giyim-kuşamda Batıya uyulması gibi büyük atılımların gerçekleşmesi Türkiye’yi öz ve biçim yönünden baştan başa değiştirmek amacını güdüyordu. Atatürk’ün ölümünden sonra bir çok yerde yazıldığı ve söylendiği gibi, cumhuriyetin getirdiği kültürel atılımlar durmadı. Tam tersine Atatürk’ün eserini tamamlayan bir sürece girildi. Atatürk’ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı İnönü’nün Milli Eğitim Bakanlığına getirdiği Hasan-Âli Yücel bu büyük aydınlanmanın meşalesini taşıyan bir devlet ve kültür adımı oldu. Bu dönemin son yıllarda kimi aydınlar tarafından “Tanzimata dönüş” olarak nitelendirilmesini de anlamaya olanak yoktur. Yücel’in yaptığı en köklü dönüşümlerden biri o güne kadar bölük pörçük dilimize aktarılan Batı dünyasının ana eserlerinin sistemli olarak dilimize aktarılması olmuştur. Yücel bu çevirilere yazdığı bütün insanlık tarihini yorumlayan önsözde şöyle diyordu:

“Hümanizma ruhunu anlama ve duymada, ilk aşama insan varlığının en somut anlatımı olan sanat yapıtlarının benimsenmesidir. Sanat dalları içinde edebiyat, bu anlatımın düşünce öğeleri en zengin olanıdır. Bunun içindir ki; bir ulusun diğer ulusların edebiyatlarını kendi dilinde, daha doğrusu kendi düşüncesinde yenilemesi; zeka ve anlama gücünü o yapıtlar arasında artırması, canlandırması ve yeniden yaratması demektir. İşte çeviri etkinliğini biz, bu bakımdan önemli ve uygarlık davamız için etkili saymaktayız”.

Birinci Neşriyet Kongresi’nin toplanması, Köy Enstitülerinin kurulması, devlet konservatuarının yeni bir kimlik kazanması, ansiklopediler, sözlükler, Ankara Üniversitesi ve Teknik Üniversite’nin kurulması ve daha nice soylu atılımlar... İnönü iktidarının ilk sekiz yılı içinde gerçekleşmiştir. Bunların burada ayrıntılarına girmiyorum. Ancak şu kadarını belirteyim ki; Yücel, Çin yıllıklarında görülen Türkçe bir sözü, Selçuk devrinden kalma taşta oyma bir kandili, Evliya Çelebi’nin ciltler dolusu eserini hümanist bir anlayış ve yaklaşımla değerlendirebilmektedir. Çünkü o, *“inkılabın kurucu ruhuna yürekte bağlı kalırken, geçmişin her cephesine, bu cephelelerin en*

küçük noktalarına kadar dikkatimizi uzatmaktan geri kalmıyoruz geri kalmıyoruz ve kalmamalıyız” diyordu.

Kaynakça

Uludağ Üniversitesi’nde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersini veren okutmanlar için düzenlenen seminer kapsamında 17 Eylül 2001 günü Rektörlük D salonunda yapılan bu konuşma için aşağıdaki eserlerden yararlanılmıştır.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1961.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II. Ankara, 1959.

Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, 1995.

Busbecq, *Türk Mektupları*, Çeviren H.C. Yalçın, İstanbul, 1939.

Gökberk, Macit, “Atatürk ve Uygarlık”, *Türk Dili*, 383 (1983).

Karal, Enver Ziya, *Atatürk ve Devrim*, ODTÜ, Ankara, 1998.

Lewis, B., *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara 1977.

Sinanoğlu, Suat, *Türk Hümanizmi*, TTK Yayınları, Ankara 1980.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1982.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Arba, İstanbul, 1996.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, Bilgi, Ankara, 1992-1999.

Yücel, Hasan-Âli *İçten Dıştan*, Ankara, 1938.